

החטאת והאשם (ויקרא ז', ז'; במדבר י"ח, ט'), המנחה ועור העולה (ויקרא ז', ח'; ו', ט'; במדבר י"ח, ט'), החזה והשוק של השלמים (ויקרא ז', ט"ד); ואין אנתנו מוצאים בכלל יתר מתנות הקדש את מעשר הבקר והצאן (ויקרא כ"ז, ל"ב) והפרות של השנה הרביעית («כרם רבעי») — ויקרא י"ט, כ"ה.

ולפיכך ברור ומחזור הדבר, שאין כאן שום רמז לפרסומה של ת"כ; להפך, העם התחייב לשמר את כל התורה כלה, אולם ביוחד הכלטו והדגשו אותן המצוות שהונחו בימים ההם ואשר תנאי החיים דרשו ותבעו את שמירתן וקיומן ככל תקף (עזרא ט"ו; נחמיה י"ג, ט"ז ואילך; מלאכי ג', ח"ו). ומכל הנאמר כאן יכולים אנתנו להסיק מסקנה זו: נחמיה ט"ו מלמדנו את ההפך ממה שוילהלם רוצה למצא בו; בעצרת העם, שעליה מספר שם, נחשב ס' ת"כ, כמו יתר חלקי התורה, לספר חקים ישן ומקובל באומה; וכיחר חקי התורה, שהשבעו עליהם אז בני העם ואשר אושרו וקיומו לא בפעם הראשונה, כך נתפרסם אז ס' ת"כ לא בפעם הראשונה.

השקפת קיונן (Kuenen) על ספר החקים של עזרא.

(פרק י"א)

אעפ"י שהכאנו למעלה ראיות לזאת, שספר החקים של עזרא כלל בתוכו את כל חמשת חומשי התורה, בכ"ז מהליט קיונן ואומר (Einl. s. 211), כי החקים אשר נתקבלו באספה העם ההיא אינם אלא חקי ת"כ (עין שם: 10. A). אולם אין לו שום הוכחות אחרות לאשורה של החלטתו אלא זו, כי מקורן של החובות שקבלו עליהם אז בני העם — אחרי שקראו באזניהם את דברי התורה — הוא בת"כ והחובות האלה נבדלות מהמצוות הכתובות בס' משנה התורה. כאלו כל שבי הגולה ועזרא בראשם היו מבקרי התורה, שנתחזה לנתחיה וימצאו בחלקיה השונים דברים הסותרים אלה את אלה; ואז נשאלה אצלם השאלה: מהו המקור בן הסמך אשר יוכלו להשתמש בו הלכה למעשה?! לאמתו של דבר נוכח, אם רק נעוף עין בספור הכתוב בנחמיה ח"ו, כי כל העדה כלה ידעה רק תורת ה' אחת, אשר כל מצוותיה וחקיה יצאו מפי ה' והם חובה עליהם; ולא עלתה מחשבה על לבם, כי מצוות התורה יכולות לסתר אלו את אלו.

ובכל זאת נבחן את כל אחת מהערותיו של קיונן לחוד; נסמן אותן במספרים: (1) «מצות חג הסכות, שעזרא פרסמה והודיעה (נחמיה ח', י"ג-י"ה) והעם קבל אותה לשמרה ולקיימה הלכה למעשה, כתובה בויקרא כ"ג, מ"ט-ג; חג שמונת הימים (נחמיה ח', י"ח) אשר בויקרא כ"ג, ל"ט אינו מתאים לכתוב במשנה התורה ט"ז, י"ג-ט"ו» — אולם אליבא דאמת כתובות בנחמיה ח', י"ח רק המלים

האלה: "ויעשו חג שבועת ימים וכויום השמיני עצרת כמשפט", כלומר: מלבד שבועת ימי חג הסוכות עשו כיום השמיני עצרת. הסוכר קיונן, שלו היתה כל התורה כלה בידו השבים מהגולה והיו קוראים בה, כי בס' ויקרא צו בני ישראל לחג מלבד שבועת ימי חג הסוכות גם את יום שמיני העצרת וכי כמשנה התורה נזכרו רק שבועת ימי החג הראשונים—כי אז היו חוגגים רק שבועה ימים?! הלא מהכרו של ס' דברי הימים ידע את שני החקים האלה (וגם קיונן מודה שבכל דה"י ידע את כל התורה כלה) הסותרים כביכול איש את רעהו ובכ"ז הוא אומר שגם בימי המלך שלמה כבר עשו בני ישראל ביום השמיני עצרת (דה"ב ז', ט').

(2) "כל החובות שקבלו עליהם החתומים על כתב האמנה (נחמיה י', ל"ב) הן הן אותן החובות שס' ת"כ נמל עליהם; ודבר זה שנאמר כאן מתאים ביהוד: א) לענין שמירת השבת והשנה השביעית—שנת השמיטה (נחמיה י', ל"ב); ב) לענין השתתפותם בהוצאות לצרכי לחם המערכת, קרבנות התמיד ויתר הקרבנות (ל"ג ואילך); ג) להבאת הבכורים; ד) להבאת בכורי אדם ובכורי בהמה; ה) לענין נתינת מעשר תבואת האדמה ללויים וחובת הלויים לתת מעשר המעשר לכהנים (ל"ו—מ'). קיונן מוסף ואומר עוד, כי הפסוקים ל"ו—מ' אשר בנחמיה י' מסכימים לס' בבבב"ר י"ח ואינם מתאימים לדברים שנאמרו במשנה התורה י"ח, א' ואילך; י"ד, כ"ב—כ"ט; ט"ז, י"ט—כ"ג.

התפלתו מאד בראותי, כי קיונן בא לירי החלמות שוא כאלה; נראן

ונבחנו לפי סדרן:

א) שמירת השבת נאמרה כבר בעשרת הדברים (שמות כ') ואין שום רמז לזאת, כי הדברים הכתובים בנחמיה י' מכוונים לאיזה מקום שהוא בת"כ. גם בענין שנת השמיטה הושם לב (נחמיה י', ל"ב) לא לת"כ אלא דווקא לס' הברית ולס' משנה התורה. בנחמיה כתוב: "ונטוש את השנה השביעית ומשא כל יד"; הבטוי "ונטוש" שאול הוא מס' הברית (שמות כ"ג, י"א: "ונטשתה"); וגם מקורו של "ומשא כל יד" הוא בס' דברים ט"ז, ב': "שמוט כל בעל משה ידו"; כתק שמיטת הקרקע שבת"כ (ויקרא כ"ה) אין שום זכר לשמיטת כספים. ואיני מבין בשום אופן, איך אפשר להחליט—לפי מצב הענינים הזה—כי לנגד עיני הנאספים היה רק ס' ת"כ בלבד?! ב) המצוה להשתתף בהוצאות לצרכי הקרבנות נאמרה אמנם בת"כ, אולם באופן שונה מאשר בנחמיה י' (מחצית השקל ולא שליש); ואין אנחנו מוצאים בחלקי התורה האחרים דבר אשר יסתר את המצוה הזאת. נמצאנו למדים שהפסוקים אשר בנחמיה י' מעידים רק על זאת, שגם לת"כ הושם לב; ואין מי שיתנגד לדעה הנ"ל.

ג) אנחנו כבר הוכחנו לעיל, כי התחיבותם להביא את הבכורים לזקחה, לפי משמעותן של המלים, מס' הברית (שמות כ"ג, י"ט).

ד) הבקרת מוצאת שבניין הבכורות יש הכרז בן במדבר י"ח האומר, ש"כל פטר רחם... יהיה לך", לבין משנה התורה ט"ו, ו"ט"כ"ג המצוה להביאם אל המקום אשר יבחר ה' למען יאכלום שם הבעלים בעצמם. גם כי נניח (אבל לא נודה), שהאספה בראשותם של הכהנים והלוויים הסכימה לדעתו של ס' ת"כ ולא לדעתו של ס' משנה התורה, גם אז תהיה ראייה חלשה מאד לזאת, שס' משנה התורה לא היה לנגד עיניהם. גם אם לא נשים לב לזאת, שהמצוה הזאת דורשת מהם את מותם ותועלתם של הכהנים, הרי לא חטאו בכל אופן גם למשנה התורה בזה, שהיו נותנים את בכורות כהמתם לכהנים למען יאכלום במקום אשר יבחר ה'.

ה) גם בניין המעשרות מוצאת הבקרת הכרז בן ת"כ לס' משנה התורה. הקבלה מישבת את הסתירה הזאת בהניחה כי היו שני מיני מעשרות: מעשר לוי ומעשר קדש, שהבעלים היו צריכים לאכלו בתורת זבחי שלמים במקום הנבחר. וכדבר הזה נאמר כבר בדה"י (דה"י"ב ל"א, ו'; על דבר מעשר ראשון—שם פסוק ה'). ומדוע לא נאמר, כי גם עזרא, שכל התורה היתה לנגד עיניו, ישב באפן כזה את הסתירה הנ"ל? ומוכן מאד שהנאספים קבלו על עצמם רק מעשר לוי, מפני שמעשר שני נשאר ברשותם ובלי עמל רב יכלו לקיים את המצוה לאכלו בירושלם; ואת המצוה הזאת מלאו אז כרצון מפני שכל בני העם ישבו בסביבות ירושלם^א.

ואולם גם אם נסכים ונאמר, שכימי עזרא עוד לא ידעו את ישוב הסתירה הנ"ל, גם אז נלמד מנחמיה ו', ל"ח ואילך רק את הדבר הזה, שמשתי המצוות הסותרות אשה את רעותה נתקבלה המצוה הכתובה בת"כ, יען כי מוחיתם של הכהנים היתה תלויה בה; ואין שם שום רמז קל שבקלים לזאת, שס' משנה התורה לא היה ידוע אז.

3) נראה עתה כיצד מבאר קיומן את התחייבותם לכטל את התחנותם בעוכרי האלילים; הוא אומר: "האסור לקחת נשים מכנות הכנעני—שעליו הסתמכו עזרא ונחמיה כרצונם להצדיק את מעשה הוצאת הנשים הנכריות—נמצא כבר בספרי חקים אחרים (שמות ל"ד, ו"ב-מ"ו; דברים ז', א' ואילך) ונשנה והונח בת"כ (במדבר ל"ג, נ"א-נ"ו; ויקרא י"ח, כ').—אנחנו לא מצאנו במקומות הנ"ל שבת"כ שום רמז לאסור לקחת נשים מכנות הכנעני; האסור הנ"ל הונח אמנם ביסודו של ס' ת"כ לפי השקפתה של הקבלה האומרת, כי כל התורה אחת היא; ובאפן

א) ומחמת הטעם הזה לא היה צורך אז לחיוב את העם לתת מעשר בהמה, מפני שגם מעשר בהמה היה שייך לבעליו והיו משתמשים בו רק לזבחי שלמים. קיומן וחבריו סבורים בטעות, כי ויקרא כ"ג, ל"ב-ל"ג תובע מאת העם לתת את המעשר הזה ללוויים ולכן הם חושבים את הפסוקים האלה להוספה מאוחרת, שבזמנו של עזרא לא ידעו (Binl. § 15 A 30 s. 298). להלן נראה ונוכיח, כי הדעה הזאת—דעה משוכשת היא.

כזה הניח ס' ת"כ ביסודו את ספר הכרית. אולם לא כך הוא מצב הדברים לפי השקפתם של המבקרים החדשים האומרים, כי ס' ת"כ עומד ברשות עצמו; מדוע באה האספה — אשר לנגד עיניה היה ס' החקים החדש (ת"כ) — קדם כל לידי התחיבות להטנע מהתחנתות בעמים יושבי הארץ³²? הדבר הזה לא יתבאר אלא אם נאמר, שכל התורה כלה היתה לנגד עיניהם, כמו שכתוב בפרוש גם בספור שלאחריו (בנחמיה י"ג, א'), שקראו באזני העם את הקטע הכתוב במשנה התורה כ"ג, ד' ואילך.

בספרו של הולציינגר (Einl. s. 431) אנחנו מוצאים ראית-שווא אחרת לזאת, שבימי עזרא היה לנגד עיני העם רק ס' ת"כ בלבד. הולציינגר סובר, כי עזרא קרא את כל הספר מראשיתו; ומכיון שביום השני קראו באזני העם את ויקרא כ"ג, שוב אי-אפשר להעלות על הדעת כי בזמן קצר כזה עברו על התורה: מ"בראשית" עד ויקרא כ"ג ביחד עם כאורי הלויים; אולם אליבא דאמת אין בנחמיה שום רמז לזאת, שהתורה נקראה אז מראשיתה כסדרה מבלי דלוגים; להפך, שם כתוב: "ויקרא בו" (ח', ג'), "ויקראו בספר בתורת האלהים" (ח', ח'). לשם מה קראו אז באזני העם גם את כל ספורי בראשית ושמות בשעה שממרת האספה היתה רק קבלת החקים עליהם? וגם מחלף החקים כררו להם, כנראה, רק את החקים המתאימים לאותו הזמן.

וילהויזן (Gesch. s. 425 p2 s. 434) מודה ואומר, שספר החקים של עזרא כלל בתוכו את כל חמשת חומשי התורה ובכל זאת הוא מחזיק בהחלטתו שנוכרה למעלה (בעמ' ס"ב). הוא סובר: "כשם שמוכח הדבר שם' משנה התורה נתפרסם ברכים בשנת 621 ועד הזמן ההוא לא ידעוהו, כך מוכח הדבר, שהתורה האחרת של חמשת חומשי התורה—ואין שום ספק שספר החקים של עזרא כלל בתוכו את התורה כלה—נתפרסמה ברכים בשנת 444 ועד הזמן ההוא לא ידעוהו". כל אחד ואחד יראה ויוכח, שהמאמר המוסגר של וילהויזן סותר ושולל את החלטתו במאמר הראשי; ואינני מבין, איך יכל וילהויזן להחזיק באפן כזה בשימתו בכל היקפה?

גם דילמאן (III 674) מסכים לסברתי. אחרי שהוכיח (בעמוד 672) שספר החקים של עזרא כלל בתוכו את כל חמשת חומשי התורה (וגם וילהויזן הודה בדבר הזה), הולך דילמאן ואומר: "ובאפן כזה נפתרה גם השאלה ע"ד חרושו של ספר החקים של עזרא; אם ההשערה הזאת מתכוננת לזאת, שחמר תכנה של התורה לא היה ידוע עד הזמן ההוא לקהל ישראל או למנהיגיו—או עלינו לשללה בכל אפן לגמרי, מפני שגם המקורות IE ומשנה התורה נמצאו בספר החקים הזה, והמקורות האלה היו ידועים מעט או הרבה בירושלם עוד לפני עזרא (דמה, למשל, נחמיה א' ח' ואילך לדברים ל' א"ה); עזרא ט' א' ואילך; י"י"ב לדברים ד' ב' "

ואילך); אולם אם כונתה של ההשערה הזאת היא להוציא מן הכלל את ס' משנה התורה ולצמצם את החרוש רק ב"תורה האחרת" הכלולה בחמשת החומשים (Wellh. ProL. 434)—או עלינו לשים לב לזאת, שבנחמיה ח'—י' אין שום רמז להבדל כזה; להפך, שם מדובר על כל התורה כלה (נחמיה י', ל'); ומקומות אחרים בעזרא ב', ל"ד—י"ג; ס"ג (נחמיה ז', ל"ט—מ"ג; ס"ה), נחמיה ו', י' ואילך; י"ב, ל"ה, מ"א, וכחגי ב', י"א בעידים, כי חקי ת"כ אשר בחמשת החומשי התורה כבר היו ידועים לפני אספת העם שעליה מסופר בנחמיה ח', י"א. גם בודיסין (Einl. s. 195 ff) בא לירי מסקנה כזו וגם הוא מוכר, שצריך להחזיק בהנחה זו, שבימי עזרא נתפרסמו חקי ת"כ ביהוד עם חקים אחרים שהיו מצויים וידועים בעם מכבר. ואין לנו עסק כאן—לכחפ"ח במקצת—עם פרסומה של תורת חקים חדשה שנוצרה ונתהוותה זה עתה. כך אומר בודיסין.—ואנחנו נוסיף עוד לדברים הנ"ל גם את זאת, שבספר נחמיה אין זכר לשתי תורות מיוחדות, אלא, להפך, כל העם ועזרא ידעו רק תורת ה' אחת; ולכן מחויב כל אחד ואחד להודות, שאז לא נתפרסמה בכלל תורה חדשה מלבד התורה העתיקה שהיתה ידועה בעם כנתונה מאת ה' למשה על הר סיני; ולא נמצא או אדם מבני הדור ההוא שחשד אפילו חשד קל, שהתורה שנקראה באוני העם איננה תורת משה. והדבר הזה בולט ונכר בכל הספור ההוא (בנחמיה) ואין מה להתוכח על אודות הענין הזה.

ת"כ ותנאי־החיים אחר גלות בבל.

(פרק י"ב)

אנחנו הוכחנו שס' ח"כ נודע באספת העם—שעליה מסופר בנחמיה ח'—י'—לא בפעם הראשונה ושהספר הזה ביהוד עם יתר חלקי התורה נתקבלו אז ע"י העם בתור התורה העתיקה שנתנה מאת ה'; ובזאת הוכחה בעצם הדבר (באופן בלתי־ישר), לפי השקפתה של הבקרת החדשה, כנותו ואמתותו של ס' ח"כ, יען כי ההיסטוריה אינה יודעת כלום—לפי הדברים שנאמרו למעלה—על התהוותה של ת"כ בזמן ידוע אחר גלות בבל או לפניה; ועלינו לקבע את מקומו של ספר החקים הזה—כדרישת התורה והספר הנ"ל בעצמו ממנו—בראשית ימיו של עם ישראל. ואולם אם וילדוויזן חושב את דבר קיומה של ת"כ לפני גלות בבל מבלי היותה ידועה בעם ומבלי היות לה כח השפעה לדבר בלתי מוכן—או על אחת כמה וכמה לא יובן דבר זה, שספר חקים כזה נכנס לקיום ולחיים כחשאי מבלי לעשות רשם בתולדות ישראל. וגם הולצינגר מסכים לזאת; הוא אומר (s. 429): "תורת כהנים נעשתה ליסודה ולבסיסה של היהדות המאוחרת. ספר חקים בעל ערך כזה אינו מתגנב ונכנס בצנעא; להפך, יש לנו רשות לחשב, שספר ת"כ נתקבל באספה פומבית בפרסום גדול כמו ס' משנה התורה". ואת המעשה הזה